

*Legfőbb rokonod, Názáreti volt az —
ki mint Te, igen csunya mód megjárta:
elárulta őt ellene, barátja.
De tudom, mint ő, Te is megbocsájtasz.*

DÜLÖNG AZ UCCA, LÁMPA ÉG...

*Dülöng az ucca, lámpa ég,
köd a vére, lila és kék,
mi most sikongva elfoly —
vagy én dülöngök? Nem tudom,
nem firtatom, mert már unom,
mi vár rám mikor és hol?*

*Nincs rendőr itt. Most meglesem
mint vetkőzik szép kedvesem,
ingét mint félve bontja,
áthajlok a vaskaron —
vár rám (és már-már akarom)
a szürke folyó s a kompja.*

*Dörmögök félve ridegen,
bár nézése nem idegen, —
lám kedvesemnek melle
ott uszik, párál a habon:
sikoltok s szét tárom karom
s uszom puffadtan vele.*

II. JÓZSEF ERDÉLYI UTAZÁSA 1775-BEN

(A bécsi Állami és Udvari Levéltár eddig még kiadatlan aktái alapján.)

Írta: FEJTŐ FERENC

József szenvedélyes utazó volt, a XVIII. század „walesi hercege“, habár utazásának indító okai különböztek Edwardéitól. Az év nagy részét Béctől távol töltötte. Nem szeretett otthon lenni, mert úgy érezte, hogy nincsen otthona. Menekülni akart az egyenletlenségek, a veszekedések, a félreértések elől, amelyeket Bécsben, anyja közelében nem tudott kikerülni. Amikor utazott, a maga ura volt. Szívesebben volt rangja-rejtett „gróf Falkenstein“ — rendszerint ezt a nevet használta utazásai közben — mint korrégens. De csak a veszekedések elől menekült, nem az uralkodói feladatok elől. József egyáltalán nem „szórakozni“ ment. Az ilyesmi igen távol állt tőle.

Minden évben részt vett a felváltva hol Csehországban, hol Magyarországon, hol Szlavóniában tartott hadgyakorlatokon. József katonaember volt: személyesen akarta ellenőrizni hadseregének állapotát. A gyakorlatokon kívül igen gyakran utazott el szemlét tartani a különböző határ-

vidékekre, különösen a porosz és a török határra fordított nagy gondot. Ezek voltak *katonai* jellegű utazásai.

Máskor pedig úgy kelt utra, mint a birodalom legfőbb hivatalnoka. Az egyes országrészek közigazgatását vizsgálta felül, kötelességszerűen megismerkedett a polgári közigazgatás vezetőivel, meghallgatta az illető országrész lakosságának panaszait, kívánságait. Ilyen hivatalos uton járt több ízben Magyarországon, a Bánságban, Erdélyben, az imént meghódított Galiciában, Belgiumban.

II. József a köztudatban, a történelemben úgy szerepel, mint fenkölt, de botor idealista, aki gyönyörű terveket szőtt, de a *valóságot*, népeit, szövevényes és sokrétű birodalmát egyáltalán nem ismerte, s ép ez ismeretek, a gyakorlati érzék *hiányába* bukott bele.

Emnek éppen az ellenkezője igaz. Nem volt még egy Habsburg császár s kevés uralkodó volt a világon, aki úgy ismerte volna birodalmát, mint II. József. Minden utazását céltudatos és alapos helyszíni tanulmányokkal kötötte össze. Az egyoldalúság vádjával sem lehet illetni. Igyekezett mindig mindenféle társadalmi réteg képviselőivel összekerülni s nem tűrte, hogy ítéleteit befolyásolják. Inkább azt mondanám, hogy a „kelletlenül jobban“ ismerte Birodalma fogyatékoságait...

A császár tehát nemcsak menekülésből utazott, hanem kötelességből is. Ugy érezte, hogy egy uralkodónak különösen abszolutista uralkodónak, aki személyesen akarja intézni „házája“ sorsát, ismernie kell hazáját. És nemcsak a maga birodalmát. Mint Nagy Péter, József is tanulni akart utjai közben, szorgalmasan látogatta Itália vagy Franciaország közintézményeit, és ami érdekeset és hasznosat tapasztalt, sietett hazájába is átültetni. Élete végén sokszor elpanaszolta, mennyire fáj neki, hogy Angliában sohasem járhatott...

József szórakozott is tanulmányutjain, de a szó josephinusi értelmében. A szórakozásnak azt a fajtáját, amely egyértelmű az ember magaelengedésével, fellövedésével a szemlélődésben és élvezetben, — ez a fanyar, hűvös ember sohasem ismerhette meg. Józsefnek a *hiúsága* szórakozott utjai közben. A Harun al Rasid-játék a rangrejtés mulattatta; s míg egyfelől kielégítette s megörvendeztette, hogy minden egyes utazásával felizgatta az aggodalmaskodó Mária Teréziát, — a császárné fia utazásait amolyan tiltakozó sztrájkoknak s szabotálásoknak tekintette, — utközben is, ahol csak lehetett, „choquirozta“ a főembereket, „épatirozta“ az arisztokráciát, ugratta a világot.

Ezek mellett a „kisebb“ kielégülések mellett a legnagyobb gyönyörűsége a népszerűség volt, amelyet bevallva, be nem vallva, szeretett, sőt hajhászott. Jó! állt neki a gróf Falkenstein-szerep, szívesen mozgott benne, s nemcsak neki tetszett, hanem az embereknek is. Bécsben rozzant kocsikon szeretett járnai és igénytelen katonaruhában tetszelgett magának, utazásain is egyszerűen, minden pompa nélkül járt, közvetlenül eredt szóba az emberekkel, meghallgatta a kis emberek folyamódásait, részvétellel figyelte a parasztok panaszait, amerre ment, harunalrasidi legendák burjánzottak nyomában. Igyekezett tápot adni a legendáknak...

*

1773-ban Erdélybe készült.

Az erdélyi ut nem volt ötletszerű. Rengeteg paraszti panaszt hallott Erdélyből, ahol még nem adták ki az „urbáriális“ rendeletet. Végülis elha-

tározia, hogy személyesen vizsgálja meg a jobbágyi sérelmeket.

Mária Terézia, alighogy közvetve tudomást szerez uti szándékáról, szokása szerint tiltakozó levelet ír neki.

Szörnyű, hogy már megint utazni akar! Inkább segítsen megreformálni, rendbehozni azokat a vidékeket, ahol már járt! Minden szorgalma és éleslátása ellenére sem ismerheti meg két-három hónap alatt alaposan a meglátogatott tartományokat! Nem is beszélve arról, hogy milyen kegyellenség iránta, a császárné iránt. is ez az utazás, Bánátba, Erdélybe, sőt Galiciába, olyan vidékekre, ahol császár még sohasem járt! „De ugyis hiába beszélék — sirja az anyja — sose lesz vége szenvedéseimnek...”

Mária Terézia szentül hitte, hogy az uralkodónak odahaza kell tartózkodnia, az udvarban, nem pedig szertekószálnia, kitéve magát az utak és időjárás veszélyeinek, mint akármely közember, kupec, kereskedő. De hiába minden könyörgés. József tréfával gúnyval, szofizmákkal üti el az érveket. „Birtokában vagy a szó és toll adományának” — írja neki neheztelve az anyja. És beletörődik.

A korrégens tehát elhatározza az utazást. Alaposságára vall, hogy mielőtt elutazik, jelentéseket készített magának Erdély állapotáról és azokat az ut megkezdése előtt szorgalmasan áttanulmányozza. Utazásának aktái vaskos kötetet tesznek ki, amely részben az előzetes jelentéseket, részben a császár naplót és összefoglaló jelentését, részben pedig az utközben kapott emlékiratokat foglalja magában. Az 1773-as, erdélyi utazás eddig még kiadatlan irataiból elég pontos képet alkothatunk Erdély XVIII. századvégi közigazgatásáról, igazságszolgáltatásáról, pénzügyi, vállalkozási, hadügyi stb., állapotáról.

Az emlékiratok szerzői tudják, mi érdekli leginkább Józsefet: az „alattvalók” (a parasztok) élete, a népesedés sorsa és a katonaság. Ismerik a császár jobbágybarátságát és igyekeznek kedvében járni. Nem kispolgári származású hivatalnok, hanem gróf Clary írja terjedelmes jelentésében, többek közt a következőket:

„A tartományi adófizetők s alattvalók általánosan panaszkodnak az adó egyenlőtlen elosztása miatt. Az adó tulságosan igazságtalan arányban nehezedik a jobbágyokra, s egyéb adózókra s tönkre teszi őket... A megyék és székek főispánjai és főbírái, különösen azok, akik ügyesek, tapasztaltak és ismerik országukat és a legrégebben és legdicőségesebben állnak az ügyek élén, szóban és írásban többször közölték velem, hogy ha a bajon alaposan és gyorsan nem segítünk, igen káros következményekkel, egész helységek, talán sokezer ember kivándorlásával kell számolnunk”.

Tudjuk, hogy semmivel sem lehetett volna a „populacionista” császárt jobban megijeszteni. A gróf habozás nélkül tárja föl az erdélyi közigazgatás hibáit. Hibás az egész adórendszer. A jobbágy az év elején még sohasem tudhatja, hogy mennyit kell majd fizetnie, az adózó ki van szolgáltatva az adószedők önkényének és a falusi bírák csalásainak. Amit természetben vagy fuvarban szállít a katonaságnak, azt vagy későn vagy sohasem számítják be az adóba.

Ime tehát egy grófi hivatalnok emeli fel szavát „az alattvalóknak elnyomatása” ellen, amelyben a robotoltató földesurak alatt, szinte egyetemesen szenvednek... Hivatalnok-gróf, mint parasztvédő: mily jellemző ez a kép a jozefinizmus korára!

A jobbágysanyargatásnak egy gyógyszere van csak, az, amelyik Magyarországön többé-kevésbé bevált: az urbéri rendezés, az urbárium.

Ezt sürgeti egy nagyszebeni főhivatalnok olvashatatlan aláírású s németnyelvű emlékirata is „azokról a dolgokról, amelyeket Erdélyben részben szükséges, részben hasznos volna bevezetni“.

Ennek az emlékiratnak tizenötödik pontja így hangzik:

„Ajánlatos tehát az urbánium bevezetése; ehhez pedig szükség van a 6. pontban alázatosan ajánlott összeírásra. 1762-ben készült ugyan egy urbánium-tervezet, de meg kell vallanom Felsegednek, ez a tervezet kivihetetlen. Allításom bizonyítására csak az illető tervezet első és harmadik pontjára hivatkozom. Az első pont többek között azt írja elő, hogy minden alattvalónak hetenként négy napi kézi és három napi ígásrobottal kell szolgálnia. Hiszen ez haitatlan! Hiszen ily formán nemcsak hogy egy napja sem marad az alattvalónak a maga számára, hanem még vasárnap és ünnepnapokon is dolgoznia kell vagy pedig hétköznap kell kétannyi robotot teljesítenie. A harmadik pont pedig így szól: Ha a szóbanforgó alattvaló négy napnál hosszabb ideig tartó ígásrobotra vonul be, akkor neki kenyeret, állatának nyáron legelőt, télen pedig fedelet adjanak. Ez a pont is aggodalomra ad okot, hiszen télen legalább annyira éhes az állat, mint nyáron és a legelőt, vagy a fűvet a tető, vagy akár istálló nem, csupán a széna pótolja és ezért a paraszt vagy éhezni hagyja a maga állatát, vagy pénzért kell vásároljon neki takarmányt; a kettő közül egyiket sem tartom igazságosnak“.

József elborult fővel olvasta e sötét beszámolókat „alattvalói“ életéről...

Egy másik, névtelen jelentésben a következőket olvashatta:

„A jobbágy itt rabszolgája az ő urának; senki és semmi sem nyújt neki védelmet; oly sokat vagy oly keveset kell szolgálnia, amikor, ahogy és ahol urának kénye kívánja. Urbáriális szabályozásnak nyoma sincsen. Lelkiismeretemet furdalná, ha nem mondanám ki, hogy ennek az országnak, minden más országnál nagyobb szüksége van urbéri szabályozásra, egy vagy több becsületes biztos ellenőrzése mellett. Ezekre a tisztségekre pedig a megyéikbe és a székely részekre százszokot küldenék ki, akik, mint érdektelen felek, gondosan végeznék dolgukat és nem hagynák magukat a nemességtől megvesztegetni... Viszont a száz alattvalónak is szüksége van támasztékra, magisztrátusainak elnyomása és igazságtalanságai ellen. Ha öhozzájuk magyart küldենék ki biztosnak, az eredmény meglepő volna...“

Józsefnek tetszhetett a „divide et impera“ elvének e ravaszdi alkalmazása...

Egy ugyancsak névtelen emlékirat a magyar nemesség alkotmányhűségéről s a magyar-szász ellentétéről rajzol érdekes képet:

„A fanatizmus constitutionum — írja a bizonyára német jelentéstevő — az erdélyi magyar nemesség körében sokkal nagyobb, mint a Magyarországon élő nemességben, részben mert az erdélyi nemesség sokkal szegényebb, részben mert kevésbé művelt, részben pedig az ősi alkotmány elvesztésének veszélye sokkal közelebről fenyegeti... A százszok viszont nem vesztenének semmit a nemesi privilégiumok megszüntetésével, mert egyrészt azokból amugyis ki vannak zárva, másrészt viszont nekik megvannak a maguk külön s terebélyes nemzeti előjogaik. A nemzet tisztaságának³ esztelen szempontja miatt egy magyart sem engednek ingatlant vásárolni vagy birtokolni illorum territorio; Nagyszébenben (Hermannstadt) egy mágnás sem vásárolhat magának házat, de még olyan magyar sem, akinek nagy ügyességel sikerült magát kézművesként a városi polgárságba vagy céhbe fölvetetnie... A százszok tehát a magyar nemesi privilégiumok eltörlése révén nemcsak hogy nem vesztenének, hanem az egyenlőség helyreállításával csak előnybe kerülnének“.

Ezeket a névtelen jelentéseket és emlékiratokat hivatalnokok, mégpedig többnyire magasabbrangu hivatalnokok írták. Szellemükből megállapíthatjuk azt, hogy a josephinizmusnak ezidőben már mindenütt voltak támaszai. Voltak emberek, többnyire ugyancsak nemesi származásúak, de elszegényedett, hivatalnok-nemesek vagy katonák, magyarok, osztrákok vagy százszok, akik a tárgyilagosság bizonyos fokára tudtak emelkedni,

megszabadultak nemzeti és osztályelőítéleteik egy részétől, igazságosan próbálták mérlegelni az állam érdekét, rokonszenvvel fordultak a szegény „alattvaló”, a kizsákmányolt jobbágy felé s komolyan fontolgatták már az alkotmány felülről jövő reformját, a nemesi előjogok önhatalmú s mégis a nemzet érdekében foganatosítandó eltörlését.

De nem szabad figyelmen kívül hagynunk a haladó jellegű abszolutizmusoknak örök csapását: a hivatalnoki *szolgalelkűséget* sem. A haladás pártján lenni, a privilégiumok, a robot, az alkotmány ellen felszólalni nemcsak becsület vagy szellemi divat dolga volt ez időben, hanem kitünő ajánlólevél is az utazó-császár kegyébe. A császár elvégre nem láthatott minden lélekbe, nem állapíthatta meg, hogy ki gondolja őszintén, amit mond vagy ír néki...

*

A császár-korregens utazásának egyik célja az, hogy személyesen megismerkedjék főhivatalnokaival, megállapítsa kit használhat fel közülük, kit pedig nem, nagyszabású tervei megvalósítására. Valóságos kémje volt önmagának s hogy meg ne feledkezzék új ismeretségeiről, kis jegyzeteket készített róluk. Ezek a jegyzetek mind reávallanak szellemének ironikus hajlamára, illuziót romboló élességére, könyörtelen tárgyilagosságára.

Haller Gábor gróf kormányzósági tanácsosról például ezt jegyzi fel: „Olyan ember ez, (bár fő és kormányzósági tanácsos), akiről sohasem nallottuk volna, hogy a világon van, ha nem vette volna feleségül Graskovich grófnak a lányát, egy csinos és kedves asszonyt.”

Gróf Teleki Lászlóról: „Öreg ember, végtelenül ragaszkodik nemzeti előítéleteihez, van némi gyakorlata az ügykezelésben, ugyszólván pápája a reformátusoknak, minden ujításnak esküdt ellensége”.

Bánffy Farkasról: „Csak beszélni kell vele és referálni hallani, hogy lássa az ember: olyan férfi ez, aki ért az ügyekhez, ügyvezetéshez s a maga fegyelmezéséhez is.”

Gróf Kornisról: „Katholikus, tehetséges és nagyon becsületes”.

Hogy ezek a jegyzetek mennyiben felelnek meg az igazságnak, azt ellenőrizni nem rám tartozik; az idézetekkel csak azt akartam bemutatni, hogy József elfogulatlanul közeledett a magyarokhoz is, rokonszenvét kiárólag arra alapította, hogy helyeslik-e a „haladást”, avagy sem...

*

Utazása során, mint naplójegyzetei elárulják, — legelsőbb a katonai helyzetre volt figyelemmel. Nemcsak a tisztekkel beszél, meghallgatja a legénység panaszait is. Aztán a társadalmi rétegződés érdekli. Hünyad megyéről a következőket jegyzi naplójába:

„Az összes falvak tele vannak compossessoribus és kisnemesekkel, akik ugyan nyomoruságosan élnek maguk is, mégis erősen szorongatják robottal az alattvalókat, úgy, hogy télen négy napi igás és minden nap gyalogkézirobotot, nyáron minden nap igás robotot végeztetnek, és a földesur minden nap nemcsak a családapát, hanem az asszonyt és a gyermekeket is robotoltatja...” A határvidéken személyesen győződik meg arról, hogy a határmenti falvak lakossága ki-bevándorol. Abban az időben ismét több falu népe Valachiába költözött. „Az okok, amiért ezek kivándoroltak Erdélyből: a földesurak keménysége és a rossz fajta föld.” — jegyezte föl a császár...

*

Az ut, a környék szépsége nem nagyon köti le Józsefet. Naplót vezet, de tipikusan hivatalnoki-üzleti naplót. Egyetlenegy líraibb részletet találtam az egész naplóban: „A táj, különösen a hátszegi völgy, nagyon szép, népes...”

A szép és a népes jelző között nincs ott a „mert” kötőszócska, de érezni, hogy tudatalatt okozati kapcsolatot lappangott a két egymásmellé irt szó között. József talán kevésbé lett volna megelégedve a völgy különben híres, tündéri szépségével, ha az lakatlan. Romain Rolland írja egyik művében, hogy mikor egy síksági parasztnak dicsérte valamely havasi hegyvidék szépségét, a paraszt csodálkozva kérdezte: hogy lehet szép a vidék, amelyen nem terem meg a buza? A racionalizmusnak ilyen síksági szelleme élt Józsefben is. Katalin cárnő néhányheti ismeretség után fölismerte s megmondta József barátjának, Lignenek: „Az Ön uralkodójának szelleme mindig csak a haszonra les; nincs benne semmi frivol.” Nem hisszük, hogy szépséget talált volna olyan vidékben, amelynek nincs termelő, katonáskodó és adófizető lakossága...

Vajdahunyadon azt jegyzi föl a császár: „Fiscal Marktfeck egy kastéllyal, amelyet állítólag Corvin János, a hunyadi építtetett, most Kern bányaadminisztrátor lakja”. Naplójában, gondolkodásában sem érzelmi, sem történeti vonatkozásokra nem vesztegeti az időt. „Állítólag” Corvin János, a hunyadi építtette: ennyi az egész...

Hátszegen észreveszi, hogy a katonák rosszkedvűek, néhányat megkérdez közülük, van-e s mi a panasza, de csak vonakodó, morcos válaszokat kap. Utánajár a dolognak és megtudja, hogy az őrnagy robotoltatja a katonákat és kegyetlenül vereti őket. Azonnal szigorú vizsgálatot rendel el...

Nagyon érdekli a *tabula continua* intézménye, amelyet az egyébként oly kitűnő Marczali félreértett, mert azt hitte, hogy állandó táblázatot jelent az urbéri terhekről, holott állandó, állami, fellebbviteli *törvénytészék* volt, az uriszék és a megyei törvénytészékek igazságszolgáltatásának ellensúlyozására. A császár nagyon meg van elégedve e táblákkal, amelyeknek ügyesein a táblai ülnökön kívül a királyi hivatalnokok is résztvesznek. „Ezt a rend szempontjából kitűnő berendezkedésnek tartom és lehetőleg a monarchia minden államában bevezetem” — írja. A „nobilibus”, a nemeseknek természetesen nem tetszik, de ez nem győzi meg az intézmény haszontalanságáról, mert „az alattvalók elnyomása kimondhatatlanul nagy.”

„Das ist etwas erschrockliches!” — írja felháborodva, amikor egy szakadár fiának zaklatásáról értesítik...

Hüvösen meghallgat minden véleményt. Egyéniségében van valami, amivel az embereket őszinteségre bírja.

A magyar urak közül többen bátor nyíltsággal kifejezik elégedetlenségüket a reformok miatt. Egy Zeik (?) nevű nemesi hivatalnok erősen kifakadt a parasztvédő táblák ellen. „A nemességnek már nincsen szava e világban — mondta a császárnak — csak két évenként hívják össze s akkor is csak jelölésekről lehet szó”.

A császár megkérdezi, mi a véleménye Izdenczy kancelláriai tanácsosról, a josephinizmus legfanatikusabb magyar hívéről: a nemes nem titkolja halálos gyűlöletét. József mozdulatlan arccal meghallgatja, nem helyesel és nem rosszal, este ezt is bejegyzi a többi közé naplójába.

A szászok a magyarokat és a magyarok a szászokat szidják előtte.

Meghallgatja mindkét felet, de azt sem ereszti el a füle mellett, amit Eder, a károlyvárosi kincstári tanácsos mondott neki: „A szászok és magyarok jól megértik egymást az udvar ellen.“ A császár kérdezősködik, jegyez és összeveti az ellenkező véleményeket. Hevenyészett „szociográfát“ ír.

Felülvizsgálja a névtelen emlékiratoknak a parasztokra vonatkozó állításait. Ezeket az állításokat az erdélyi urak közül is többen megerősítik. „A szász és magyar alattvaló nagyon szorongatott helyzetben van“ — mondja neki Nagyszébenben egy magyar tábornok, Gyulay gróf. „A román parasztok nagyon panaszkodnak a szász hatóságok kemény bánásmódjára; ezek valóban rabszolgáknak tekintik őket, minden közmunkát velük végeztetnek el.“

Alsófehérvármegyének főispánja, Haller Pál gróf. A főispánnak kellene a leginkább felügyelnie arra, hogy a parasztság sorsán enyhítés történjék.

Haller főispán parasztjai — írja naplójába József — rettenetesen panaszkodtak uruk kemény bánásmódja miatt, mert az egész héten minden nap kell robotolniuk, valamennyinek, családotul. Közülük többen ép' ezért kívándoroltak és Sándor alispán megerősítette, hogy tizenhárom faluból százötven család vándorolt ki. Meghagytam neki, hogy vizsgálja meg alaposan a panaszokat, aztán tegyen jelentést. Akkor több száz paraszt jött elé, akik keservesen panaszkodtak a magisztrátus, különösen a nagyszebeni magisztrátus zaklatásaira“.

Nagyfaluban, amely Bethlen gróf tulajdona és azelőtt kamarai birtok volt, a parasztok az intézőre panaszkodtak, aki kegyetlenül verette őket minden csekélységért és száz botot méretett arra a jobbágyra, aki olyat csak mondani is mert, hogy itélete ellen az *állandó táblához* föllebbez.

Mínél több paraszttévő paraszt kerül elébe, annál jobban megrémül a császár. „Szegény alattvalók“ — írja naplójába részvétellel. — „Égbe kiáltó!“ kiált föl máskor, panaszaik hallatára.

Egy szász faluban a fölbátorodott román parasztok eléje hozzák a „töröscht“ (deres), a Prügelbankot, bemutatják neki, hogyan kötözik oda, hogy verik félholtra őket, és elsirják, hogy még asszonyaikkal se kivételeznek.

Brassóban egy cigányt mutatnak neki, aki az egész torturát, nemcsak a hüvelykszorítót, hanem a kinpadot és az egész mellén és gyomrán való égetést is kiállta anélkül, hogy beismert volna valamit is. Hiszen ártatlan volt!

Amerre jár, panaszra panasza. A bécsi Burg *Controllorgangjának* szellemét, a folyosóét, ahol napról napra minden panaszosnak rendelkezésére állt, — viszi magával; ezen az Istentől elhagyott tájon először jár valaki, akiben bizalma lehet az elnyomott népeességnek, a magyar, székely, szász, román parasztnak egyaránt. Mervev arccal hallgatja a siránkozó népet, nem biztat, nem bátorít, kérdez, meghallgat és jegyez, de kérdéseiből kiérzik a rokonszenvét.

Brassó szász parasztjai, különösen a külvárosiak, azt panaszolják, hogy megvonták tőlük a legelőt, hogy a közrétek szénáját a magisztrátusok foglalják le, holott őket illetné. Drága pénzen kell megvásárolniuk a magukét! Amikor csak eszükbe jut az uraknak, fuvarrobotot kell teljesíteniük s egy krajcárt sem kapnak érte. A magisztrátusok nem tiltották meg, hogy a jobbágyok panaszleveleket irjanak, de a legszigorúbban meg-

parancsolták, hogy a panaszokat városi hivatalnoknak, a jegyzőnek kell lediktálniuk, s ezzel teljesen lehetetlenné tették számukra a fellebbezést.

A hosszúfalusi szász jobbágyok főkép' a városkapitány kegyetlen ütlegetései ellen panaszkodnak. Elvettek tőlük dombokat, erdőket és legelőket és most a saját fájukért, a saját legelőjük használatáért évi harminc-negyven, sőt még több forintot kell fizetniük. Egyikük elment Bécsbe panaszt emelni, ezért visszajövet szörnyen megverték, többüket husz hétig, minden ítélet nélkül épp az aratás idején, börtönben tartották s ezzel teljesen tönkretették.

És így tovább és így tovább.

„Csoda-e, ha Józsefnek semmi kedve sincs mulatozni? Amikor Nagyszébenben Bethlen kincstárnok bált adott a császár tiszteletére a helybeli s környéki nemeseknek, József egyszerűen ezt írta naplójába: „Nem mentem el, hanem diktáltam és lefeküdtem aludni.“

Hogy mehetett volna mulatni, hogy lehetett volna kedve, amikor épp aznap hallotta egy helybeli nemesről, hogy a parasztját, aki panaszlevelet nyújtott át a császárnak, elfogatta és nyilvánosan kiköttette. József azonnal huszárt küldetett a parasztért, maga elé hozatta a nembest is, aki néhány rossz kifogást dadogott neki. A császár meghallgatta mindakettőt, nem szólt egy szót sem, csak megajándékozta a parasztot s a nembest egy kézlegyintéssel elküldötte. „Igy végződött hermannstadti séjjourom“ — írja.

*

Kolozsvári tartózkodásáról nemcsak ő vezetett naplót, hanem egy már említett magyar ur. Gyulai Ferenc tábornok is. Talán nem lesz érdektelen, ha a két napló párhuzamos részeit bemutatjuk s így ellenőrizzük a császár naplóírási módszerét és jegyzeteinek hűségét.

József Junius 25.-én délután négy és öt óra között érkezett Kolozsvárra. Az erdélyi regimentek már tiz-tizenkét nappal érkezése előtt táborba szálltak Kolozsvár felett, ahol a császár szemlét akart tartani fölöttük.

Gyulai: „Reggel a Hallerregiment exercirozott és manővrozott Öfelsége, a generálisok és más sokaságok jelenlétében.“

József: „Ez elég jól van adjusztálva, de az emberek alacsonyok, kevés van köztük, aki már ellenség ellen is szolgált volna. a tisztek közül csak Lübek Obrist ügyes és szorgalmas ember, Kierenz és Lestinsky őrnagy nem erre a mesterségre valók. Ezenkívül harminc tiszt van, aki sohasem szolgált az ellenség ellen. Rosin tábornok, aki mint brigadéros exerciroztatta a regimentet, nem ért az exercirozáshoz... Az exerciroztatás rosszul ment, az emberek Stellungja erőltetett, a sarzsirozásban lassúak és az alsóbrangú tisztek képtelenek ezen segíteni. Ezután hazamentem, irtam, egy-egy futárt küldtem Wienbe és Lembergbe, aztán ettünk, ebéd után hatig megint dolgoztam...“

Gyulai: „Az én regimentem pedig ebéd után egész felé ugyanazon nap, mintegy 6 óra tájban...“

József: „Amikor is kilovagoltam a táborba és a Gyulai ezredet exerciroztattam...“

Gyulai: „Itt már mondhatom, hogy még sokkal több volt a sokaság, urtság és dámaság... Nem örömet dicsekedem, nem is örömet partializálok, de nem hazudok és azt meg kell vallanom, hogy ez a regiment ab

erectione mindenkor jó és szép volt, de ily szépen adjusztirozott talán sohasem volt, mint ezen a napon, mert így és egy szíjig, egy csattig vagy pléhig mindenek uj volt, villámlott-csillámlott és ragyogott, fegyverek, rezek, mindenek.“

A magyar tábornokot valóban nem lehet partializáláson, részrehájláson dicsekvésen kapni.

József: „Ez sokkal szebb emberekből áll, sehr überkomplett, bár kevesen vannak, akik háborúban szolgáltak volna, különösen az altisztek között.“

Gyulai: „Öfelsége mihelyst a jobbszárnyára jött, a holott én állottam vagyis paradiroztam egy szép szürke lovon egészen uniformis kötössel és lószerszámokkal, mellettem lévén balfelől lovon a brigádiros Báron de Rosein uram, ugyan előttünk volt mindjárást lovon méltóságos erdélyi commendirozó-generális báró Praisz ő excellenciája — mondom oda jövéen ő felsége, a legelsőbben is gyalog (addig pedig jött ő felsége lóháton) elméne a front előtt és egyenként megszemlélé ő felsége ugyancsak nagy accuratióval és exactitúdoval a regimentet, és a szerént balról-jobbra embereként hátul-felől megnéze ő felsége mindeneket és méltóztaték ő felsége hozzám jönni éppen a lovam mellett majd a kengyelemig, és nagy kegyesen s érdem felett való kegyelmeccséggel méltóztaték (mondani) németül ugyan, de magyarul így esik: Gyulai, szállj le szürkédéről, mert megijedhet a lövéstől. Midőn eztet mondotta ő felsége, nagy kegyesen a szembe mosolyogva nézve mondotta, melyre én is nagy alázatossággal a szokott hármás salutiót megtévén a lovon kardommal, a regiment mellett egy kevéssé hátra menék, ott a lóról leszállván, fegyveremet a hüvelybe helyére tévén, ő felsége után mennék és mind végig és estvéig mindenütt ő felségével voltam s jártam a több mellette lévő feljebb megirt generálisokkal. Mely szerint ő felsége többször is megnézvén a regimentet, parancsolta, hogy a tarisnyákat messze félrevinnék és letennék, eztet megcselekedvén a nép, handgrifet végigcsinálák, azután a szükségesebb sokféle tüzeléseket megtették, és ugy kezdeté ő felsége a sokféle mársokat, a vankérozásokat és mannöverákat csináltatni, maga tetszése szerént ő felségének, mivel ott nem azt csinálta az ember, amit akart, hanem azt, a mi parancsoltatott; ezek mind ugy mentenek elé s hátra, jobbra-balra, mindenféle frontokat és mozgásokat megtéve, valamédig csak majd látott az ember, ugy mondva míg szürkülni kezdett éjszakára és a mint ő felségének jó kedve volt s tetszett magát mulatni a militáréban; csak azt mondhatom, hogy ha a nap még két órával hosszabb lett volna, talán mindaddig tartott volna, a militaris mannővera. Utólyára több idő nem lévén a dologra meg-meg visszaparancsolta ő felsége menni a regimentet oda, a holott tarisnyát letette volt s felvétetvén velek a tarisnyát (nb. maga ő felsége parancsola az elébbi helyt a fegyvert eltenni és piramis-módra tenni, míg tarisnyákat meg-meg felvették) és ujabban felvétetvén velek ő felsége a fegyvert, parancsolta, hogy a fegyvert nyugodalomba vegyék, ugy mondván: „in die Ruhe“, és „Rauwaisz“ azaz három-három ember egymásután marscherozva menjenek a táborba, azaz a sátorokba. Midőn ez volt volna, s ő felsége mind mellesleg ment volna a több generálisokkal együtt mind a sátorokig, és míg a nép egészben helyekbe és sátorokba szállottak volna, — tehát azt is megírom, mert megérdemli, hogy legalább pro divertimentoó s emlékezetül

megírja az ember: voltak oly emberek, a kik csintalanságból a werbungokon vásottságokból megtanulták, hogy egyike a másik nyakára vagy vállára ugrott, szintén ekkor midőn marseroztanak volna a táborba, vagy hat legény kiválik közülök és a pajtások vállára ugranak s onnat lötték ki puskájokat a meg-meg helyben megtöltötték, — ez Ő felségének tetszett s meg is ajándékozta Ő felsége, a 6-nak 6 aranyat adott Ő felsége!....“

József: „Die Stellung ist ziemlich gut, sowie das ausschlagen und die ladung, die Richtung ist auch ziemlich genau, aber nicht sehr behänd.“

Gyulai: „Őfelsége az táborunkból kimenvén még egy darabocskáig ment velünk gyalog, azaz az alsó dombocskáig, és ott lóra felülvén mind Őfelsége, mind mi bekisértük Őfelségét a plébánia-házba, a hol volt Őfelsége szállva. Ott egy keveset Őfelsége maga szobájában lévén mink pedig a kapu alatt maradván, míg Őfelsége lejött, egy üdő mulva Őfelsége lejőve és késérők Őfelségét méltóságos gróf Bánffi Dienes intimus consiliarius és Kolozsvár vármegye ekkor főispánjához Ő excellentiájához, az holott in proportione feles dámaság és cavalérság volt.“

József: „Ezután hazalovagoltunk, aztán gróf Bánffihoz mentem társaságba, ahol sok dáma jött össze a vidékről, aztán hazamentem, diktáltam és aludni mentem.“

Gyulai: „Ottan mulatott Őfelsége, circiter majd két órát a conversatióban, amely alkalmatossággal a dámák és cavallérok közül sokan játszottak, sokan pedig állottak. Őfelsége méltóztatott szüntelen hol egyyel, hol mással beszélgetni s legtöbbit a dámákkal, s ugy látszott és tapasztalatott világosan és valóságosan, hogy Őfelsége kedvére mulatta légyen magát. Meg is kell vallani, hogy a mi kevés uraság és dámaság ott volt, oly csinosan volt öltözve, hogy csak meg lehetett nézni őket; igen cifrák és affectirtak nem voltak, de csinosak voltak, s talán az is tetszett Őfelségének, mert ugy tapasztaljuk, hogy Őfelsége a proportio felett való cifra és felette-paszomántozást nem kedveli, a mint hogy maga Őfelsége mindeneknek és mindenekben igen jó példát ad, csak követnök Őfelségét. Onnat Őfelsége üdő mulva hazamene és maga szobájába retirálá magát.“

Másnap a császár misét hallgat a székesegyházban, majd megtekinti a citadellát.

Gyulai: „Őfelsége ekkor Kolozsvárt való létiben méltóztatott más reggel a spitályomat is megnézni és emberről emberre meglátni s megkérdezni, hogy kinek mi baja légyen s micsoda nyavalyája; igen tetszett Őfelségének minden készület és tisztaság, mert kinek-kinek meg volt az ő schlafrokja, hálósüvege és pántoflija; meg is ajándékozta Őfelsége őket 16 aranyokkal. Itt ezet is kell observálni, hogy Őfelsége a betegeket megkérdeztén, hogy kinek mi baja volna, voltak olyanok is, akiket megvesszőztenek s a vessző miá a hátok még be nem gyógyult volt, s azokat curiose megkérdezte Őfelsége, hogy hányszor futották meg a vesszőzést, hány ember között, és ha a vessző, mellyel megverték őket vastag volt-e vagy vékonyak voltak? S a mellett Őfelsége moraliter beszédben igen szép példát mondott a hollandusokról, hogy azok kiket szoktak erősebben vesszőzni, és a szerént kiket illenék erősebben vesszőzni s kiket gyengébben, — de az már az ő szokások, a miénk más, s azért el is hallgatom.“

József: „Innét a Nugent-kórházba mentem, amely középszerű, de a

Gyulaié nagyon jó, mert az embereknek hálókabátjuk és hálósüvegjük van, csak az ágyak keskenyek és rosszak.“

Gyulai: „Még azt is följegyzem a kolozsvári dolgok közé, hogy mielőtt Őfelsége megindult volna Kolozvárról (jun. 27-én)... ebédje után... Ő felsége az házánál felült az tisztelendő pater jesuiták felé, ottan Ő felsége leszállván a szekeréről, a templom előtt ment a residentiájukba, aztat megjárván ment Ő felsége a convictusba és aztat is megjárva, úgy mondva minden szege-jukát azok között megnézte Ő felsége, az úgy mondott dormitoriumot is, a melyet igen piszkosnak talált Ő felsége, onnat lejött Ő felsége s ment a mellette levő fundatio (a seminárium) eleibe, onnat is kijöven vagy két-három ottan tanuló gyermek, azokat megnézte Ő felsége... irhatom, hogy Ő felsége nem contentáltatott az ő atyaságok tisztaságokkal és egyéb alkalmatosságokkal, ahol tartják, s hogy a templomok egész tisztaságban lett volna. A dolgokat úgy kell írnom, a mint volt.“

József: „Ebéd után a jezsuitákhoz hajtottam, először a konviktust tekintettem meg, amely középszerű építmény. (Józsefnél a középszerű mittelmässig, eléggé dicsérő jelző, „kettes“ osztályzat), de az iskolák és folyosók nagyon piszkosak, s a szobák is. Négy-öt fiatalember alszik egy-egy szobában, felügyelő nélkül, mert hatvan és egynéhány fiura csak négy páter jut. A legalsó osztály hatvan forintot fizet koszt és kvártélyért, de ez csak négyszeri étkezést jelent, ruha és mosás nélkül. A legmagasabb osztály száz forintot fizet hétszeri étkezéssel... Aztán a szemináriumba mentem, ahol százharminc nem nemes fiut nevelnek, módfelett mocskos, minden fogalmat fölülmuló disznóságban és piszokban. Két dormitoriumban alusznak, papok és felügyelők nélkül, összesen hárman ügyelnek fel rájuk. Puzta deszkákön alusznak, szanaszéjjel a szobában, a deszkák között sok az egészen korhadt, nemhogy ágyneműjük, de még szalmájuk sincs. Kályha nincs, az ablakok betörve. A férgek annyira eszik őket, hogy nem vetkőzhetnek le, a felügyelőjük tanácsolta, hogy ne menjek be a sok bolha miatt, de mégis megnéztük őket...“

*

A császár szive, mint láttuk, megindult az erdélyi parasztság „ijesztően“ sanyarú sorsán, „égbekiáltó“ elhagyatottságán.

A magyar, román, zász parasztok sirámai könnyeket facsartak szeméből. De részvéte ellenére sem erőszakolta ki az urbárium azonnali bevezetését, mert úgy gondolta, hogy a szegényebb és kisebb birtokokkal rendelkező erdélyi uriosztályt az urbárium hirtelen bevezetése nagyon súlyosan érintené. A birtokosnak ha a robot idejét törvényesen alászállítják, fizetnie kellene a munkáért; az erdélyi nemesség nagyrésze pedig oly szegény, hogy a bér munkát egyszerűen képtelen lenne megfizetni.

És Józsefnek — ez uralkodási rendszerének szervei hibája! — szüksége volt a nemességre. Szüksége volt rá még azoknak a reformoknak végrehajtására is, amelyek nagyrészt, ha nem is a nemesség érdekei, de annak *fel fogása* ellen irányultak. Szüksége volt rá, mert hivatalnokait csakis a nemességből szedhette, polgári származású hivatalnokosztály kialakulására évtizedeken belül nem számíthatott. Ha lett volna erős polgári osztály Magyarországon, s általában birodalmában, akkor arra támaszkodott volna a császár. De ami polgár volt is, nem a haladás polgári osztálya, nem

a nyugati értelemben vett, már akkor szabadkereskedelmet követelő, gazdag és értelmes nagyburzsoázia volt, hanem privilégizált városok korlátotságban, előjogvédelemben, hagyományhűségben, ujtás-ellenességben a nemességet is felülmúló céh-polgársága. Ennél a polgárságnál sokkalta jobban megértették a reformcsászár szándékait az európai színvonalu, franciás műveltségű, a szabadkőműveltség szellemétől érintett arisztokraták. A néha szervilis, néha azonban vakbuzgóan reformista, többnyire szegény nemesi családokból származó kisebb hivatalnokok és nem utolsó sorban a katonatisztek, akiknek lelkes josephinizmusára ép' a fent hosszam idézett Gyulai tábornok az ékes példa.

S a császár egyelőre beérte azzal, hogy csak a tulkapásokat szüntesse meg, a jobbgyikizsákmányolás „barokk” szertelenségeit faragja le.

Utazása így sem volt haszontalan: az erdélyi jobbágy, amióta a császár rozzant batárja átgördült faluján s a császár rávetette homályoskék szemének pillantását, — kevésbé érezte védtelennek magát és önérzetesebben lépett fel elnyomó urai ellen.

A parasztság azt hitte, hogy József fel fogja, fel akarja szabadítani, hogy a császár szereti a parasztot.

Kevesen tudták, hogy a császár se a parasztot nem szereti, se a földesurat nem gyűlöli, kevesen tudták, hogy minden gondja, érzése, szenvedélye egy Kihiméráé, az Államé, amelynek érdeke — úgy képzelte el — fellette áll az egyének és osztályok érdekének s minden áldozatot megér, megérdemel.

1. Alattvaló (Untertan) e kor nyelvében **parasztot** jelent. — 2. A császár a „populacionista” iskola híve volt; a legfőbb államérdeknek a népesedés mindenáron, ha kell, bevándorlás útján való szaporítását tekintette. — 3. A szászok már azidőben hódoltak a „nemzettisztaság”, mai nyelven „fajtisztaság” elvének... — 4. Már ezidőben is sokan szemérehányták, hogy a magyarokkal szemben a szászoknak s általában a németeknek kedvez; ez a vád igazságtalan; nemzetiségi tekintet nélkül, megbízható híveinek kedvezett csak. — 5. Reichweise.

HOLLÓS KORVIN LAJOS: KÉT VERS

HALK VONAT...

*Halk vonat
szalad az
alkonyat
alatt az
alagut
ölibe.*

*Egyedül,
magában
menekül
hazátlan
szomorú
száműzött.*

*Fölötte
vacogva
szorul a
sarokba
keserű
kosara.*

*Elötte
alagút,
sötétbe
hal az út,
gonosz a
mosolya.*